

2

Den norske utvandringen til Latin-Amerika mellom 1820 og 1940¹

Av Steinar A. Sæther

Om lag 80 millioner mennesker har utvandret fra et kontinent til et annet i løpet av verdenshistorien. Over 60 millioner av vandringerne skjedde i løpet av «massemigrasjonens tidsalder», mellom 1820 og 1940 (Emmer, 1993, p. 68; Hoerder, 2002, p. 332ff). Latin-Amerika var blant de største mottakerne av internasjonale migranter. Rundt 15 millioner mennesker fra Europa, Asia og Afrika dro dit i samme periode (Míguez, 2003, p. xiv). Latin-Amerikas samlede befolkning økte fra 21 millioner i 1820 til nesten 210 millioner i 1960 blant annet grunnet innvandringen fra oversjøiske områder. I den samme perioden utvandret nærmere én million nordmenn. Bare Irland hadde en like høy migrasjonsrate på 1800- og begynnelsen av 1900-tallet.

Selv om latinamerikanske land var blant de største mottakerne av migranter, og Norge var ett av de avsenderlandene som sendte flest, utgjorde nordmenn en forsvinnende liten del av de migrantene som kom til Latin-Amerika. Hvordan kunne det ha seg? Hvordan kan vi forklare at så få av de norske migrantene valgte å dra til Latin-Amerika, og at enda færre valgte å bli? Dette er hovedspørsmålene i dette kapitlet. For å svare på det skal vi først se på noen generelle trekk når det gjaldt innvandringen til Latin-Amerika og

---

¹ Dette kapitlet er en oversatt sammenfatning av innledning og første kapittel av boka *Expectations Unfulfilled: Norwegian Migrants in Latin America, 1820–1940* (Sæther, 2016b). Se denne for en mer utfyllende diskusjon om metodiske valg, statistikk, utførlige referanser og oppsummering av hovedtrekk i migrasjonen til Latin-Amerika før 1940.

utvandringen fra Norge. Deretter presenteres kort en modell utviklet av Thomas Faist om dynamikken i migrasjonsstrømmer. Denne modellen brukes i den siste delen av kapitlet for å se nærmere på sentrale aspekter i den norske migrasjonen til og i Latin-Amerika.

Innvandringen til Latin-Amerika

Latin-Amerika, spesielt de områdene som lå utenfor de sentrale områdene under kolonitiden (1492–1810), mottok sammen med USA og Canada flest migranter i 1800-tallets transatlantiske migrasjonssystem. Billigere og raskere transport etter innføringen av dampskip og jernbaner muliggjorde eksport av korn, frukt, kjøtt og mineraler. Etterspørselen etter arbeidskraft var stor i de nye eksportsektorene. Innvandrerne i Latin-Amerika søkte i første omgang til de store havnebyene, til områder der fruktbar jord kunne erverves relativt billig, og til gruvedistriktene og oljefeltene som ble drevet av utenlandske selskaper. Den europeiske innvandringen var både en årsak til og en konsekvens av det store økonomiske skiftet som ga Latin-Amerika en ny plass i det atlantiske økonomiske system (Moya, 2006).

Etter uavhengigheten fra Spania og Portugal gjennomførte alle latinamerikanske land en betydelig liberalisering av innvandringspolitikken. De første tiårene etter uavhengigheten var likevel den faktiske innvandringen til Latin-Amerika beskjeden. Masseinnvandringen til Latin-Amerika tok for alvor til først i 1880-årene, og nådde sitt toppunkt i årene rett før verdenskrigutbruddet i 1914. Under krigen gikk migrasjonstallene kraftig ned, mens de økte på nytt i 1920-årene uten å nå helt til førkrigsnivået. Depresjonsårene og den andre verdenskrig innebar en ny dramatisk reduksjon av antallet innvandrere til Latin-Amerika.

Argentina, Brasil, Cuba og Uruguay var landene som tiltrakk seg flest innvandrere. Brasil og Argentina mottok hver omtrent fire millioner mennesker mellom 1881 og 1930, mens rundt 580 000 kom til Uruguay. Cuba begynte sin offisielle registrering av innvandrere først etter løsrivelsen fra Spania i 1898 (Fausto, 1999; Gonzalez Martínez, 2003). Dit kom det nærmere 600 000 mellom 1902 og 1930, altså numerisk på nivå med antallet som kom til Uruguay (Silva, Witter, & Santos, 1990). Innvandringen til Mexico derimot var relativt begrenset, til tross for Porfirio Díaz' ambisiøse planer for å befolke de nordlige områdene og tiltrekke seg arbeidskraft til eksportområdene i kystsonene i sør

og øst. Som ellers i Latin-Amerika, forsøkte mexicanske myndigheter å til- trekke seg «ærbare og arbeidsomme» kolonister for å dyrke statseid «ledig» jord. Noen europeiske myndigheter fattet interesse for *porfiriats* innvan- dringsplaner. Men resultatet var magert. Ifølge Nicolás Sánchez Albornoaz var det i underkant av 34 000 europeiske kolonister som ankom Mexico mellom 1904 og 1920 (Sánchez Albornoaz, 1991). Til sammen skal det ha vært 226 000 innvandrere fra ulike land som kom til Mexico mellom 1911 og 1931. Det plasserer Mexico bare litt høyere enn Chile, som mottok totalt 183 000 migran- ter mellom 1881 og 1930.

Det var i hovedsak unge menn med få eller ingen yrkeskvalifikasjoner som reiste alene, som kom til de latinamerikanske landene. Senere i migrasjonspro- sessen ville de unge mennene invitere sine forlovede, søstre eller hustruer. Denne mekanismen førte til dannelsen av tette nettverk og bidro til å redusere kjønnsubalansen på sikt i migrantbefolkningen. Til å begynne med var det gjerne tre menn per kvinne, i hvert fall blant italienerne og spanjoler i Argentina. De viktigste unntakene i så måte var de italienske familiene som utvandret til kaffe-fazendaene i Brasil etter slaveriets avskaffelse der i 1888, og den østeuro- peiske jødiske migrasjonen til den argentinske pampasen fra 1891 (Holloway, 1977; Senkman, 1984).

Flertallet av europeiske migranter i Latin-Amerika kom fra Sør-Europa. I Brasil og Argentina var italienerne de mest tallrike. Fra 1869 var det en økning av utvandringen fra Den iberiske halvøy til Brasil, og fra da av falt andelen italienerne fra 36 prosent til 9 prosent av innvandrerbefolkningen der. Mellom 1906 og 1920 økte andelen spanjoler og portugisere, og i løpet av 1920-tallet var de flere enn italienerne. Tyskspråklige migranter fant veien til det sørlige Brasil (Rio Grande do Sul, Santa Catarina og Paraná) helt fra 1830-tallet, mens innvandringen fra Sentral-Europa generelt økte betraktelig først etter første verdenskrig. Krigen førte også med seg en betydelig utvandring fra Øst-Europa og Midtøsten, spesielt av syrere og libanesere fra det tidligere Osmanske riket (Klich & Lesser, 1996; Luebke, 1987; Silva Jr, Mauch, & Vasconcellos, 1994; Truzzi, 2005).

Spesiell for Brasil var den store japanske innvandringen. Japanerne begynte å ankomme Brasil etter 1908 da delstaten São Paulo innførte subsidiering av billetter for settlere til kaffe-fazendaene. Men ufordelaktige arbeids- og bofor- hold ga *fazendaene* et dårlig rykte, og mange japanere forlot dem til fordel for større byer i nærheten. Da USA forbød japansk innvandring i 1924, samtidig

med at Canada innførte en kvote på bare et par hundre japanere i året og Brasil stoppet subsidieringen av billetter, tok myndighetene i Tokyo over finansieringen av transporten til Brasil. Man regner med at om lag 70 000 japanske familier ankom Brasil mellom 1924 og 1930 (De Carvalho, 2003; Fausto, 1975). Mens innvandringen til landene i det sørlige Sør-Amerika ble mer heterogen (Borges, 2009), var migrasjonen til Cuba i hele perioden dominert av spanjoler som utgjorde 85 prosent av utlendingene på øya (Moya, 2003).

Alle disse migrasjonsstrømmene hadde noen fellestrekk. Andelen som returnerte var høy, og likeledes var den sesongbaserte migrasjonen stor. Ratene for remigrasjon varierte etter region, økonomiske sykler og avsenderland. I Argentina lå remigrasjonsraten på mellom 35 og 40 prosent mellom 1881 og første verdenskrig, mens den i São Paulo var på 54 prosent mellom 1892 og 1930. Av migrantene der var de japanske dem som med størst sannsynlighet ble boende – over 90 prosent av dem ble værende – mens bare 13 prosent av italienerne gjorde det samme. I Argentina var tendensen at spanjolene ble, mens italienerne igjen var de som i størst grad reiste hjem eller videre til et tredjeland.

For den latinamerikanske migrasjonen later migrasjonspolitikken i både avsender- og mottakerlandene til å ha spilt en viss rolle. For eksempel hadde den argentinske subsidieringen mellom 1888 og 1891 av reisen for spanjoler og nordeuropeere enn viss effekt i å diversifisere innvandringen som da bestod primært av italienere. Etableringen av et juridisk rammeverk for migrasjon, pr-kampanjer gjennom agenter i Europa og koloniseringsprosjekter ledet til innvandringsvekst. Likevel er det klart at myndighetenes propaganda hadde begrenset betydning sammenlignet med den informasjonen som ble spredd gjennom tette migrantnettverk. De fleste migrantene stolte mer på informasjon fra landsmenn, venner og bekjente i migrantnettverkene enn det som kom fra offisielt hold gjennom statlige etater og agenter (Devoto, 2003). Nettverkene bidro til å organisere og strukturere migrasjonen og mottaket av migranter. Dette kan forklare hvorfor mye av migrasjonen til Latin-Amerika endte opp med å ha en markant urban karakter, til tross for latinamerikanske myndigheters anstrengelser for å promotere migrasjon av arbeidsomme jordbrukere og etableringen av jordbrukskolonier.

Masseinnvandringen forut for første verdenskrig skapte en dramatisk demografisk vekst, spesielt i Argentina, Uruguay, Brasil og deler av Chile. Befolkningen i Argentina ble fordoblet mellom 1895 og 1914, og 57 prosent av befolkningen bodde i byer. Utlendingene var de mest urbane. 74 prosent av

spanjolene bodde i byer, mens tilsvarende andeler for italienere og arabere var henholdsvis 69 og 73 (Bjerg, 2009). Byenes og spesielt havnebyenes vekst innebar et mer dynamisk arbeidsmarked. Det var mange jobbmuligheter i byggebransjen, i transportsektoren, i varehandelen og – ikke minst – i prosesseringen av primærprodukter for eksport. I det brasilianske tilfellet var urbaniseringen i delstaten São Paulo eksepsjonell. I 1912 ble det rapportert at mer enn 60 prosent av settlerne forlot kaffe-*fazendaene* før kontraktene utløp. Selv om noen forlot Brasil, endte de fleste opp i de store brasilianske byene. Industrialiseringen i São Paulo tiltrakk seg ikke bare migranter fra kaffeområdene, men også migranter direkte fra utlandet. I 1920 var 34 prosent av befolkningen i São Paulo by født i utlandet. Den urbane økonomiske veksten tiltrakk seg ikke bare arbeidere utenfra, men også migranter med liberale yrker, handelsmenn og investorer. Mer enn 80 prosent av arbeidsgiverne i São Paulo var på dette tidspunktet italienere, mens mye av tekstilindustrien var eid av syrere og libanesere (Fausto, 1995).

Den norske utvandringen

Sett i forhold til egen folkemengde var Norge et av de betydeligste avsenderlandene i det transatlantiske migrasjonssystemet. Nesten en million nordmenn utvandret mellom 1820 og 1940, de aller fleste til USA. For et land med relativt få innbyggere – færre enn 900 000 i 1801, 2,2 millioner i 1900 og 2,9 millioner i 1940 – var antallet emigranter eksepsjonelt stort. Bare Irland hadde en tilsvarende utvandningsrate. Av de nordmenn som var født mellom 1850 og 1885, emigrerte mellom 26 og 35 prosent av mennene og mellom 18 og 22 prosent av kvinnene før de fylte 40 (Bævre, Riis, & Thonstad, 2001).

De generelle årsakene til norsk masseutvandring er velkjente. En dramatisk befolkningsvekst koblet med lite dyrkbar jord og sen industrialisering presset rurale familier i Norge til å dele brukene i stadig mindre enheter, dyrke jorda i stadig mer ufruktbare egner eller vandre til Nord-Norge og kjempe om ressurser der blant annet med den samiske befolkningen. Eller de søkte alternative yrkesveier i skogbruk, trelast, fiske eller skipsfart. I 1801 var fortsatt 85 prosent av befolkningen sysselsatt primært i jordbruket, og denne andelen sank kun sakte gjennom 1800-tallet. I 1875 var fortsatt 60 prosent bosatt i rurale områder. Den innenlandske migrasjonen søkte mot kysten og mot Nord-Norge. Men gjennom 1800-tallet var de tradisjonelle næringene

i jordbruk, trelast, fiske og skipsfart altoverskyggende. Sammenlignet med andre vesteuropeiske land, var den norske befolkningen rural gjennom hele vår periode. I 1920 var fortsatt 46 prosent bosatt på landsbygda. Rural bosetting trengte ikke nødvendigvis å bety sysselsetting i jordbruk, da mange av de som arbeidet i trelast, skipsfart og fiske, bodde i hvert fall deler av året på små gårder og bruk.

Norges trege og sene urbanisering og industrialisering innvirket ikke bare på størrelsen på migrasjonen, men ga den også spesielle kjennetegn. Ifølge Odd Lovoll – en av de ledende ekspertene på skandinavisk innvandring til USA – var de norske mer konservative, mer rurale og mer jordbruksorienterte enn noen annen innvandrerguppe i USA (Lovoll, 2006, p. 31).

Under de store utvandringsbølgene fra Norge på 1860- og 1880-tallet var faktisk normen at det var hele familier fra en rural bakgrunn som søkte jord i USA, mens dette ikke lenger var det typiske for andre migrantgrupper (Gjerde, 1985; Loken, 1980; Lovoll, 2006). Sakte, men sikkert endret også den norske migrasjonen karakter sosialt og yrkesmessig. Fra og med århundreskiftet tenderte også norske migranter mot å være yngre, ugifte menn som søkte lønnet arbeid heller enn jord for å etablere gårder. Det ble vanligere å flytte mange ganger, og andelen som returnerte til Norge ble høyere enn tidligere.

Det var tre store utvandringsbølger fra Norge: 1866–73, 1880–93 og 1900–10. Gjennomsnittlig forlot rundt 12 500 nordmenn landet hvert år i den første perioden og rundt 18 000 i de to siste (Østrem, 2006, p. 33). I andre år lå den årlige utvandringen fra Norge mellom 500 og 5000. De generelle og strukturelle økonomiske og demografiske utviklingstrendene skapte en «push» for utvandring. I tillegg var det særskilte kriseår med høy arbeidsledighet som skapte enkelte toppår for utvandringen (Semningsen, 1978). Utvandringen stagnerte under første verdenskrig, delvis fordi krigen gjorde regulær skipstrafikk over Atlanteren farlig, men også fordi krigen for Norges del var en høykonjunkturperiode med lav ledighet og relativt høyt lønnsnivå. Men på 1920-tallet skjøt utvandringen på nytt fart. Dette skjedde samtidig med at USA innførte innvandringskvoter som – i det minste i teorien – begrenset antallet norske innvandrere til 2377 årlig. Det siste året før kvotesystemet ble innført (1923), hadde omtrent 16 000 nordmenn entret USA (Semningsen, 1978, p. 157). Som vi skal se, kan kvotesystemet i USA ha vært en viktig medvirkende årsak til at nettopp 1920-årene var da flest nordmenn dro til Latin-Amerika.

Selv om den norske utvandringen til Latin-Amerika i en viss grad fulgte trender som gjaldt for hele det transatlantiske migrasjonssystemet, oppviste den også noen særtrekk. Et av dem var forbindelsen til norsk skipsfart. Hundrevis av små fartøy seilte mellom europeiske og latinamerikanske havner, og utgjorde også lenge en betydelig del av den intra-amerikanske sjøtransporten. Mer enn halvparten av de nordmenn som dro til Latin-Amerika, reiste om bord på norske skuter med plass til tolv passasjerer eller færre. Hvert år mellom 1860 og 1940 arbeidet tusenvis av nordmenn på slike båter, og havner som Buenos Aires, Montevideo, Santos, Havanna, Punta Arenas og Valparaíso mottok mellom et dusin og hundrevis norske skip hvert år. Den norske skipsfartsnæringen muliggjorde dermed en type utvandring som var ulik den som fant sted gjennom de store passasjerlinjene. Mange sjømenn utfordret norsk lovgivning og hoppet i land, andre tok hyre på båtene for å arbeide seg over, til nye latinamerikanske havner eller hjem igjen. Dette strukturerte den norske migrasjonen til og i Latin-Amerika ved at transporten var lettere tilgjengelig og billigere for nordmenn enn for migranter flest. Det betydde også at mye av den norske migrasjonen i praksis var skjult for myndighetene både i Norge og i latinamerikanske land. Dette igjen innebar at registreringen av norske migranter var mangelfull, og at de offisielle statistikkene over norske migranter til Latin-Amerika er svært upålitelige. Norsk mannskap på båter i latinamerikanske farvann skapte løse nettverk der både rykter og mer presis informasjon om arbeidsmuligheter og boforhold kunne spres over store avstander. Denne kommunikasjonen var selvsagt i hovedsak muntlig, og skapte mer eller mindre troverdige bilder av latinamerikanske steder som mulige migrantdestinasjoner. Å migrere i kjølvannet av norske skip og mannskap med noen løse kontakter og upresis informasjon var en vanlig erfaring for nordmenn som reiste til og i Latin-Amerika, særlig før første verdenskrig.

Men i likhet med andre migranter søkte de norske i Latin-Amerika til områder med økonomiske aktiviteter der deres kunnskap og ferdigheter kunne nyttes. Til forskjell fra for eksempel svensker og dansker, var det få nordmenn som forsøkte å etablere jordbrukskolonier eller egne bygder i Latin-Amerika, og de få som ble forsøkt etablert hadde stort sett kort levetid. Selv om den norske migrasjonen var flytende, mobil og individuell, var den ikke tilfeldig. Norske migranter trakk til enkeltsteder og rundt økonomiske nisjer: skipsfart (som sjømenn, kapteiner, agenter, maritime ingeniører, byggearbeidere etc.), hvalfangst, gruvedrift, jernbanebygging, meteorologiske og hydrologiske ekspedisjoner,

lønnet jordbruksarbeid, klippfiskhandel, kaffehandling og handel med brostein. Kvinneandelen var lav (under 20 prosent), men norske kvinner gjorde seg bemerket som privatlærere og husholdersker og som misjonærer og frelsesarmesoldater.

Nordmenn som utvandret til Latin-Amerika var på samme tid typiske og atypiske. De delte med andre migranter beslutningen om å krysse hav og landegrensener for å søke lykken andre steder. Som migranter fra andre land, kom de fra alle lag av befolkningen, selv om arbeiderklassene dominerte i antall. De utvandret først og fremst av økonomiske årsaker og var på leting etter bedre arbeids- eller jordbruksforhold. Nordmennene som dro til Latin-Amerika var også gjerne unge, og de etablerte nettverk gjennom fjerne slektninger og andre bekjente i landene de kom til. Selv om den norske migrasjonsstrømmen til Latin-Amerika var liten, var den like fullt en del av den store atlantiske migrasjonsbølgen.

Faists migrasjonsmodell

Hvordan kan vi forklare at så få nordmenn utvandret til Latin-Amerika? Vi tar utgangspunkt i en modell utviklet av Thomas Faist som fokuserer på fasene i en migrasjonsprosess (Faist, 2000, p. 145ff). En migrasjonsprosess er den kumulative bevegelsen av migranter fra ett land til et annet, som ofte omfatter flere generasjoner. Typisk består migrasjonsprosessen av tre faser: 1) akselerasjonsfasen, 2) klimaks og 3) deselerasjonsfasen. Hos Faist lever migrasjonsprosessen nærmest et eget liv. Faist mener at eksterne årsaker slik som ledighetsrater og relative lønnsforskjeller spiller en viss rolle i migrasjonsprosessen, spesielt i starten, men at de interne mekanismene i prosessen dominerer med en gang migrasjonen har nådd et visst kritisk nivå. Dette er fordi de sosiale båndene i migrantnettverkene strukturerer migrasjonen så sterkt at prosessen utvikler seg i sin egen rytme, i stor grad upåvirket av makrofaktorer som demografisk press, lønnsforskjeller, ledighetsrater og statlige reguleringer.

I den første fasen, før migrantnettverkene har blitt dannet, er likevel de eksterne faktorene av betydning. De første migrantene blir gjerne beskrevet som pionerer og eventyrere både av dem selv og av migrasjonsforskere. Til en viss grad er det alltid noe tilfeldig migrasjon av individer fra ett land til et annet. Men når demografiske og økonomiske forhold favoriserer migrasjon fra et land til et annet, vil antallet migranter øke, i begynnelsen meget sakte

(Faist, 2000, pp. 143–152). Beskrivelsen ligner Masseys ofte gjengitte distinksjon mellom hvorfor migrasjon starter, og hvorfor den fortsetter (Massey et al., 1993). For at en migrasjonsprosess virkelig skal starte, må det være noen økonomiske eller demografiske årsaker.

I Faists modell er det en kritisk terskel som markerer overgangen mellom den første og den andre fasen. Overgangen skjer når informasjonen om migrasjonsmulighetene når et tilstrekkelig antall potensielle migranter *utenfor* pionerens umiddelbare sosiale sirkler. Faist lener seg på Granovetter og legger avgjørende vekt på såkalte svake bånd i sosiale relasjoner. Disse er viktigere enn såkalte sterke bånd for informasjonsspredning (Granovetter, 1973). Migranter i den andre fasen mottar gjerne informasjon fra tilfeldige bekjentskaper, fjerne slektninger og venners venner heller enn fra sin nærmeste familie. Gjennom det man på engelsk kaller ”*brokers*” eller ”*gatekeepers*” blir de forbundet med raskt ekspanderende migrantnettverk som gir migrantene informasjon om arbeidsmuligheter, boligforhold, transport og nødvendig papirarbeid. På denne måten blir den internasjonale migrasjonens transaksjonskostnader redusert. Resiprositet og solidaritet mellom migranter og andre former for sosial kapital blir mobilisert gjennom sosiale og symbolske bånd. Den andre fasen i migrasjonsprosessen er ikke bare karakterisert av en numerisk økning i antallet migranter. Den innebærer også typisk sett en kraftig klassemessig utvidelse. Mens pionerene er relativt ressurssterke og gjerne rekruttert fra de øvre lag av arbeiderklassene eller fra midlere lag av befolkningen, gjør de lavere transaksjonskostnadene i den andre fasen at migranter med mindre kapital kan reise. Den første kritiske terskelen i migrasjonsprosessen markerer derfor et slags *take-off*. Når *take-off* først har skjedd, er migrasjonsprosessen selvforsterkende og utgjør nærmest en automatisk dynamikk som forårsaker seg selv.

Den andre terskelen markerer overgangen til den tredje fasen i migrasjonsprosessen. Det skjer når alle potensielle migranter har blitt informert om muligheten til å migrere til den aktuelle destinasjonen. Selv om eksterne faktorer objektivt sett kan være sterkere, vil migrasjonsprosessen da uansett ha nådd sitt klimaks. Den kan ikke fortsette å øke, fordi de potensielle migrantene allerede har migrert eller fattet en beslutning om å bli værende.

Det neste spørsmålet vi må stille, er hvorvidt den norske migrasjonen til Latin-Amerika følger Faists modell. Gitt at antallet nordmenn som migrerte til Latin-Amerika var forholdsvis lavt gjennom hele perioden, er det minst tre

mulige svar på dette spørsmålet: enten at den norske migrasjonen til Latin-Amerika fulgte Faists modell selv om antallet var lavt i alle tre faser, at den fulgte Faists modell inntil et visst punkt, og at den ble avbrutt, eller at den ikke fulgte Faists modell i det hele tatt. Når vi har funnet et svar på dette spørsmålet, kan vi gå mer i dybden på spesifikke spørsmål angående karakteristika ved den norske migrasjonen til Latin-Amerika.

Statistikk om nordmenn i Latin-Amerika før 1940

Den beste tilgjengelige statistikken om nordmenn i Latin-Amerika før 1940 er basert på HULA-databasen som ble utviklet i forbindelse med forskningsprosjektet «Desired Immigrants – Frustrated Adventurers? Norwegians in Latin America, 1820–1940».² HULA ble laget på bakgrunn av opplysninger fra mer enn 40 lister med navn på nordmenn som oppholdt seg i minst ett latinamerikansk land mellom 1820 og 1940. Listene ble samlet inn fra arkiver og bibliotek i Norge og utlandet. HULA inneholder nå mer enn 9000 biografiske hendelser som omfatter nordmenn i Latin-Amerika før 1940. Hver hendelse i HULA er enten en bevegelse mellom to steder hvorav minst ett er i Latin-Amerika, eller en registrering av en person på et spesifikt sted i Latin-Amerika. Hver hendelse angår en navngitt person og er tidfestet med en dato og et latinamerikansk sted. Selv om basen har flere mangler og problemer, er den mer dekkende enn noen annen statistikk om nordmenn i Latin-Amerika. Den inneholder langt flere navn enn de som ble registrert i de norske emigrantprotokollene eller i latinamerikanske innreiseregistre, og den dekker en lengre periode enn andre oversikter.

Før utviklingen av HULA ble det antatt at den norske utvandringen til Latin-Amerika var forsvinnende liten. I Sosialdepartementets offisielle *Utvandringsstatistikk* fra 1921 het det at «utvandringen til Central-Amerika og Syd-Amerika (særlig Argentina) har aldri nådd nogen større høide», en påstand som ble understreket ved en tilhørende tabell der det framkom at kun mellom 0,03 og 0,11 prosent av norske migranter søkte amerikanske destinasjoner utenfor USA og Canada mellom 1886 og 1915 (Sosialdepartementet, 1921). Rapporten fra 1921 var basert på emigrantprotokollene, et verktøy som

---

2 HULA står for historisk register over utvandrede nordmenn i Latin-Amerika. For mer informasjon, se: <http://www.hf.uio.no/ilos/forskning/prosjekter/nor-latam/HULA/>

utvandringsloven av 1869 innførte, og som påla alle agenter, kapteiner og redere å registrere kontrakter med migranter og få kontraktene godkjent av politiet før avreise fra Norge. Tusenvis av norske emigranter ble registrert hvert år, og emigrantprotokollene har vært blant de viktigste kildene som forskere har brukt for å studere utvandringen fra Norge.

Men kapteiner på skip med færre enn 20 migranter var unntatt fra bestemmelsen i utvandringsloven, og protokollene omfattet heller ikke migranter som hadde destinasjoner i Europa. Inntil 1915, det siste året som ble omfattet av statistikken fra 1921, hadde kun 348 norske migranter med latinamerikanske destinasjoner blitt registrert i protokollene. Migrasjonsforskerne har vært klar over en del av begrensningene og skjevhetene i dette materialet. På 1950-tallet ga Ingrid Semmingsen et overslag på om lag 2000 norske migranter til Sør- og Mellom-Amerika, men uten å vise til noen kilder eller metoder bak utregningen (Semmingsen, 1950, p. 292). Tjuefem år senere oppjusterte Gudmund Stang tallet til mellom 3000 og 5000, men igjen uten å forklare hvordan han hadde kommet fram til det spennet (Stang, 1976).

Nyere forsøk kommer til overslag på mellom 5000 og 10000 (Sæther & Østrem, 2011). De høyere estimatene skyldes at flere data fra folketellinger og innvandringstall fra flere av de viktigste mottakerlandene i Latin-Amerika nå er tilgjengelige, samt overslag over rømte sjømenn. Likevel er overslagene høyst usikre, delvis fordi vi i mange tilfeller ikke kan vite om de latinamerikanske og de norske kildene overlapper eller komplementerer hverandre. Den eneste veien rundt dette problemet er å arbeide med kilder der migrantene er navngitt.

Dette er også den grunnleggende ideen bak HULA-databasen. Med identifiserbare migranter er det mulig – i det minste i teorien – å følge enkeltmennesker og avdekke hvorvidt samme person er omtalt i ulike kilder. Selv om HULA muliggjør bedre statistikk enn de offisielle, har den også noen begrensninger og svakheter som må utdypes før vi går videre. En av de største svakhetene for statistiske formål er at utvalget verken er komplett eller tilfeldig. Listene av nordmenn inkludert i HULA er de som har vært lettest tilgjengelige, enten fordi de allerede er blitt digitalisert, eller fordi vi har lokalisert dem i de arkivene der vi har arbeidet.

Dessverre er ingen av de relevante latinamerikanske folketellingene digitalisert, med unntak av den argentinske fra 1895. De fleste listene i HULA er passasjerlister, immigrasjonslister og oversikter over bosatte utlendinger. Vi har

ikke hatt mulighet til å samle inn lister over norske migranter fra alle latinamerikanske land. På den annen side har vi mange kilder fra de landene som mottok flest migranter, som Argentina, Chile, Brasil og Mexico. Det innebærer at noen land relativt sett er overrepresentert i HULA, trolig gjelder det spesielt Mexico og Chile, mens andre – særskilt Uruguay og Cuba – er underrepresentert.

Når det gjelder dekningen av ulike perioder, har vi mange opplysninger fra 1920- og 30-tallet, men veldig få fra før 1850. Selv om dette trolig reflekterer en reell tendens i migrasjonsmønsteret til nordmenn i Latin-Amerika, er det også et uomtvistelig faktum at kontrollen med migranter og dermed registreringen av dem ble betydelig sterkere etter første verdenskrig. Det er derfor sannsynlig at HULA dekker en større andel av migrantene etter 1920 enn tidligere.

Vi bruker en inkluderende definisjon, der alle individer som enten er registrert født i Norge eller er norske statsborgere har blitt inkludert i HULA uten hensyn til hvor lenge de oppholdt seg i Latin-Amerika, og uansett om de hadde intensjon om å bli boende, ettersom denne typen informasjon er fraværende i mange kilder. I de fleste tilfellene gir dette mening fra et migrasjonshistorisk perspektiv. Flertallet av norske migranter i Latin-Amerika før 1940 reiste med skip og måtte nødvendigvis bli i det minste et par måneder hvis de først dro. Når formålet er å studere de reelle migrasjonsmønstrene, er det nyttig å inkludere så mange som mulig, også de som falt utenfor offisielle byråkratiske kategorier for utvandrere og innvandrere.

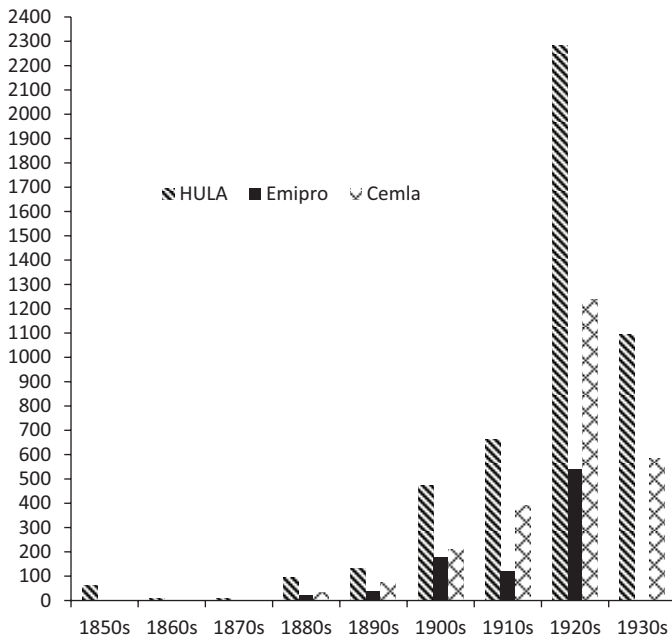
Den inkluderende definisjonen av migranter har gjort det mulig å følge tusenvis av norske migranter i Latin-Amerika som av ulike grunner ikke ble registrert som emigranter eller immigranter av henholdsvis norske og latinamerikanske myndigheter. En av ulempene er problemene det skaper med hensyn til norske sjømenn i latinamerikanske havner. Som vi kommer tilbake til, var det mange norske skip som seilte mellom de store latinamerikanske havnene og mellom disse og USA, Canada, Europa og Sør-Afrika fra 1840-tallet og framover. Selv i seilskutetiden oppholdt sjømennene seg normalt kun i veldig kort tid i hver havn. Men det store antallet norske sjømenn i latinamerikanske havner gjør at dersom kun en liten prosentandel av dem valgte å hoppe av, vil det ha en stor effekt på antallet norske migranter i Latin-Amerika. Siden slike avhoppinger var ulovlig i henhold til norsk lov og i noen tilfeller etter latinamerikanske lands lover også, ville verken avsender- eller mottakerlandene normalt registrere rømte sjømenn som migranter.

Dilemmaet er at det blir potensielt misvisende både å inkludere og å ekskludere dem fra databasen uten mer informasjon om deres liv, hvilket vi som regel ikke har. Her har vi altså falt ned på å inkludere dem.

La oss da vurdere mulige tolkninger av HULA-statistikken med disse manglene i minne.

Av de 9000 oppføringene HULA inneholder nå, er det 4896 som gjelder norske ankomster til en spesifikk latinamerikansk destinasjon. Antallet ankomster per tiår er lavt inntil 1880-årene. Det stiger forholdsvis raskt fra 1890-tallet før det nærmest eksploderer i 1920-årene og dernest halveres på 1930-tallet. Selv om statistikken har mangler og skjevheter når det gjelder den geografiske fordelingen, og selv om myndighetenes kontroll med migrasjon ble sterkere etter første verdenskrig, ser det ut til at det faktisk skjedde et slags *take-off* i den norske utvandringen til Latin-Amerika like etter første verdenskrig, og at den endte ganske dramatisk rundt 1930.

Tallene tyder på at den norske migrasjonsprosessen grovt sett kan inndeles i tre faser etter Faists mønster. Det er først en lang pionerfase som varer i nesten hundre år fra 1820 til 1920. Så er det en kort annen fase der den norske

Figur 2.1 Ankomne nordmenn i Latin-Amerika (HULA), ankomne nordmenn i Buenos Aires (CEMLA) og utreiste nordmenn med latinamerikanske reisemål (EMIPRO).

migrasjonen øker veldig raskt mellom 1920 og 1930, og til slutt en tredje fase der migrasjonsnivået stabiliseres på et lavere nivå enn i andre fase, men høyere enn snittet for den første fasen.

Går vi så tilbake til det innledende spørsmålet med tre alternative svar, er det mulig for oss å forkaste alternativ tre som gikk ut på at den norske migrasjonen ikke samsvarte med Faists modell. Å skille mellom alternativ én og to er derimot ikke mulig uten å gå nærmere inn på detaljene i den norske migrasjonen til Latin-Amerika. Det kan være at den fulgte Faists modell gjennom alle tre faser slik alternativ én sier, og at stagnasjonen etter 1930 skyldtes at man nådde et «modenhetsnivå». Men det kan også være at det skjedde et så kraftig brudd i 1930 at det gir mening å si at den norske migrasjonen til Latin-Amerika representerer en avbrutt migrasjonsstrøm, og at den egentlig aldri nådde det andre teoretiske vendepunktet i Faist modell. Vi må derfor gå nærmere inn på tendensene i hver enkelt fase for å kunne vurdere hva som forårsaket nedgangen i migrasjonen etter 1930.

Den lange pionerfasen, 1820–1920

Et spesielt aspekt ved den norske migrasjonen til Latin-Amerika mellom 1820 og 1920 er den nesten konstante tilstedeværelsen av norske sjømenn i latinamerikanske havner og farvann. Dette strukturerte migrasjonen på viktige måter. Sjømenn var ikke bare selv potensielle migranter, de bidro også med informasjon om mulige reisemål til familie, venner og bekjente i hjemlandet og til tilfeldige landsmenn i Latin-Amerika. Og de mange små skutene og skipene som frekventerte latinamerikanske havner, representerte en viktig alternativ reisemåte for de nordmenn som ønsket å prøve lykken andre steder.

Inntil 1830- og 1840-årene var de fleste norske sjømennene i Latin-Amerika i utenlandsk hyre. Det var ikke før på midten av 1800-tallet at den karakteristiske norske handelsflåten – med de mange små, rimelige seilskutene eid av rederfamilier langs kysten med minimalt mannskap og lave sjømannslønninger – fant veien til latinamerikanske havner i et visst monn. Vanlige sjømenn på den tiden etterlot seg dessverre få skriftlige spor, og det er, i hvert fall foreløpig, så å si umulig å estimere antallet norske sjømenn i Latin-Amerika før 1850 og, kanskje enda viktigere, å få glimt av de historiene de fortalte om regionen.

Et slående unntak er Nicolai Olaus Lossius, en sjømann som allerede som 16-åring i 1806 forlot sitt hjem i Molde-traktene for å arbeide på en av de

mange skonnertene som fraktet klippfisk til Barcelona. Dette var begynnelsen på et dramatisk sjømannsliv. Det brakte han først til Irland på et skotsk skip, og derfra til Liverpool hvorfra han seilte på Brasil. Etter å ha returnert til England, dro han til Middelhavet hvor han ble fanget av marokkanske pirater i 1809. Etter å ha bli frigitt kom han seg til Philadelphia hvorfra han seilte til Kina. I 1812 skal han ha blitt amerikansk statsborger og kaptein for en korvett. Han ble på nytt tatt til fange i 1813, denne gang av britene utenfor Gibraltar i forbindelse med den spanske uavhengighetskrigen. Britene tok han med seg til Newcastle. Lossius rømte og tok seg på ny til Nord-Amerika, denne gang til New Brunswick i Canada. Her etablerte han seg som handelsmann og spesialiserte seg på skipsbygging, fiske og trelasthandel. Han tapte en raskt ervervet formue i 1816, og av grunner som fortsatt er uklare, endte han opp i den nyetablerte chilenske marinen under den skotsk-fødte general Thomas Cochrane. Han ble dekorert med en sølvmedalje for sin innsats under slaget ved Valdivia i 1820, fikk kapteins rang og giftet seg med datteren av en prominent familie av spansk herkomst i Valdivia. Mellom 1820 og sin død i 1851 bodde Lossius (som nå hadde skiftet navn til Lawson) delvis i Valdivia, i Valparaíso og på Galápagosøyene, hvor han ikke bare møtte Charles Darwin i 1835, men også ifølge Darwin selv spilte en avgjørende rolle for ideen om artenes opprinnelse og evolusjonen ved å informere Darwin om artsvariasjon blant skilpadder fra ulike øyer i arkipelet (Kvernberg, 2013).

Fra et migrasjonsperspektiv er det mest interessante ved Lossius' historie innholdet i og effekten av brevene han sendte til sin familie. Elleve av brevene hans fra Chile har overlevd, de fleste av dem i form av oversatte trykte versjoner takket være slektsforskeren Wilhelmine Brandt som i 1863 utga en genealogi over familiene Lossius og Brandt, og som trolig hadde mottatt de originale brevene fra sine slektninger i Molde (Brandt, 1863). Lossius skrev brevene på engelsk og hevdet han hadde glemt sitt morsmål. I brevene klager han på postgangen, han forventer at de fleste brevene hans har gått tapt på veien, og han er frustrert over mangelen på svar fra foreldrene. Når han endelig hører fra dem, er han lettet over at de fremdeles husker han. Han forklarer videre at han gjort det ganske bra i Valparaíso, og han ber dem om å fremme hans ønske overfor myndighetene i Stockholm om å bli svensk-norsk konsul i Valparaíso. Han nevner da i forbifarten at flere norske skip anløper den chilenske havnebyen hvert år. Selv om han ikke lyktes i å bli utnevnt til konsul, hadde brevene hans en annen effekt som trolig ikke var intendert av Lossius. Peter Andreas Brandt,

Lossius' svoger, var en maler og redaktør bosatt i Kristiania som gikk personlig konkurs tidlig på 1830-tallet, og som fikk ideen om å flykte til Sør-Amerika, trolig på jakt etter sin etter sigende velstående slektning i Chile. Men Brandt kom ikke lenger enn til Brasil, og endte opp bosatt i Santo Lagoa i nærheten av byen Belo Horizonte der han arbeidet som illustratør for den danske paleontologen og arkeologen Peter Wilhelm Lund (Holten, Sterll, & Fjeldså, 2004). Nok en slektning av Lossius, Kristoffer Brandt – Peter Andreas' sønn og Lossius' nevø – migrerte til Mexico fra Tyskland etter å ha korrespondert med Lossius.

Lossius' korrespondanse illustrerer noen nøkkelaspekter ved den norske tilstedeværelsen i Latin-Amerika på begynnelsen av 1800-tallet. Ett er at det fantes norske sjømenn i latinamerikanske havner og farvann fra tidlig av. Selv om de ikke nødvendigvis med vitende og vilje promoterte migrasjon, hadde brev med gode omtaler av de nye republikkene en positiv effekt på migrasjonen. Videre var det ikke alltid slik at de dro til nettopp det stedet der brevskriveren befant seg eller hadde vært. De relativt få nordmennene i Latin-Amerika søkte ikke nødvendigvis å gjenskape norske bygder eller lokalsamfunn i Latin-Amerika. Lossius selv sluttet å bruke norsk, han ble ofte identifisert som *norteamericano* eller *inglés* i de chilenske kildene, og han beveget seg i internasjonale sirkler med mange andre utlendinger. Hans sjøfartskarriere i Chile og Ecuador kan i seg selv ses som en del av det britiske engasjementet under de spansk-amerikanske uavhengighetskrigene. Hans historie understøtter derfor at migrasjonen også bør studeres i et globalt perspektiv, og at migrasjonsmønsteret til selv én migrant er såpass komplekst at det gir lite mening å betrakte det som kun en bevegelse fra ett land til et annet.

Effektene av positive og optimistiske skriftlige omtaler av Latin-Amerika må likevel ikke overdrives. Omtrent samtidig med at Lossius' brev nådde hans slektninger, ble det i Norge utgitt to lengre reiseberetninger fra Brasil som begge delvis hadde som mål å oppmuntre til norsk utvandring. Den første var en kort, sober og litt underlig reiseberetning om et femårig opphold i Brasil skrevet av en viss W. Quellmann og publisert i Kristiania i 1846 (Quellmann, 1848). Den mer åpenbare brasilreklamen forfattet av presten Jonas W. Crøger som ble utgitt ti år senere, utrettet ikke stort mer med tanke på å lokke norske utvandrere til Brasil (Crøger, 1856). Crøgers tekst er likevel interessant fordi han beskrev møtet med de gjenværende migrantene etter *Sophie*-ekspedisjonen bosatt i byen Joinville, som Ellen Woortmann nylig har skrevet mer om (Fensterseifer Woortmann, 2016).

Sjømenn

Selv om den norske tilstedeværelsen i Latin-Amerika rundt 1850 fortsatt var noe tilfeldig og begrenset, var det flere faktorer som bidro til å øke den. En av dem var gullrushet til San Francisco fra 1849 som jo var det opprinnelige målet for *Sophie*-ekspedisjonen, og som også Lossius bemerket i sine brev. Europeiske skip på vei til California gikk gjennom Magellanstredet og var innom havner i Brasil, Argentina og Chile. Lossius nevner navnet til flere norske kapteiner han møtte i Valparaíso i 1849 på vei til California med migranter (Kvernberg, 2013).

Fra 1840- og 50-tallet er det flere sporadiske bevis på at norske skip har vært i latinamerikanske og karibiske farvann. Norske kapteiner brukte havna i Charlotte Amalie på de danske vestindiske øyer som en base for varetransport mellom USA og de tidligere spanske koloniene rundt Karibia. Denne handelen hadde et betydelig oppsving mellom 1839 og 1870-årene da både det britiske Royal Mail Steam Packet og det tyske Hamburger-Amerikanische Paketfahrt Aktiengesellschaft (HAPAG) benyttet Charlotte Amalie som basehavn for sin karibiske handel. Det var i disse årene regulær linjefart mellom henholdsvis Southampton og Hamburg og de danske koloniene. Varene ble normalt lastet om på St. Thomas fra de store britiske og tyske skipene til mindre skip som seilte derfra til Cuba, Mexico og de viktigste havnene nord i Sør-Amerika (Gøbel, 1994).

En annen viktig trend i denne perioden var interessen for norsk klippfisk (*bacalao*) i latinamerikanske markeder. Inntil 1820-årene var Spania og Portugal de viktigste markedene for denne varen, som gjennom 1800-tallet var Norges viktigste eksportvare sammen med tømmer. Da Spania innførte en skatt på saltet fisk fraktet på utenlandske skip, klarte ikke lenger de norske produsentene å konkurrere med kanadierne i de iberiske markedene eller med de spanske kjøpmennene som stadig oftere selv dro til vestlandshavnene for å kjøpe fisken direkte. De største handelshusene i Kristiansund, Molde, Ålesund og Trondheim søkte derfor alternative markeder, spesielt i Brasil, Argentina og Cuba (Vollan, 1956). Eksport av klippfisk til Latin-Amerika på norske skip var riktignok ikke et helt nytt fenomen. Den første oppføringen til det nyåpnede svensk-norske konsulatet i Rio de Janeiro i 1815 gjaldt *Hinna* fra Kristiansund. Og i 1830 kommenterte konsulen i Rio at handelen med klippfisk var veletablert (Vollan, 1956, p. 169). Mellom 1849 og 1855 forsøkte flere av handelshusene på

Vestlandet å sende klippfisk direkte til latinamerikanske havner. Nye pakke-metoder introdusert på 1850-tallet gjorde at fisken tålte varmt og fuktig klima bedre, og importen av kaffe fra Brasil og sukker fra Cuba la grunnlaget for en forholdsvis konstant fart mellom norske havner og de største atlantiske havnene i Latin-Amerika.

I 1873 informerte den svensk-norske konsulen i Rio at «Paa Grund af den Bekvemmelighed og Regelmæssighed som Dampskibsfarten fra Hamburg byder, synes saavel den direkte Export af Øl og Fisk fra Norge til Brasilien som Exporten af Riokaffe med Seilfartøi til Norge at være i Aftagende» (Departementet for det Indre, 1874: s. 95). Selv om han hadde rett i at norske eksportører i økende grad foretrakk å sende varene med de tyske damprutene, så økte samtidig antallet av norske skips ankomster dramatisk de følgende årene (tabell 2.1).

Den norske skipstrafikken på Latin-Amerika var spesielt stor mellom 1880 og 1895. Hundrevis av norske seilskuter ankom latinamerikanske havner hvert år. De fleste av dem gikk ikke mellom Norge og Latin-Amerika, men bedrev trampfart mellom havner på det amerikanske kontinent. Dette innebærer at det til enhver tid var langt flere nordmenn i Latin-Amerika enn det de offisielle migrasjonsstatistikkene tilsier. Riktignok tilbrakte de fleste sjømennene liten

Tabell 2.1 Antall norske skip ankommet utvalgte latinamerikanske havner etter konsulatberetninger, 1865–1903³.

År	Havanna og andre cubanske havner	Rio de Janeiro (med Santos og Porto Alegre)	Buenos Aires (og Rosario)	Valparaíso (med Iquique og Antofagasta)
1871–1875	120	509	401	28
1876–1880	365	507	253	32
1881–1885	325	1033	462	52
1886–1890	695	2456	2365	22
1891–1895	928	2915	1487	41
1896–1900	897	1615	801	71
1901–1903	1039	407	291	22

3 Tabellen er basert på publiserte innberetninger fra svensk-norske konsulater i Latin-Amerika, og er tilgjengelige fra Statistisk sentralbyrås nettsted. For opprinnelig tabell med presise referanser og en del merknader, se Sæther (Sæther, 2016a, pp. 36–38).

tid på land, og få av dem hadde til hensikt å bosette seg der. Men gitt at antallet norske sjømenn i latinamerikanske havner og farvann var så stort, vil bare en liten prosentandel med ilandgåtte sjømenn utgjøre en stor forskjell på antallet nordmenn som oppholdt seg der. Noen av listene i HULA reflekterer at enkelte sjømenn ble migranter. I Argentina krevde myndighetene en periode på 1800-tallet at alle menn uten eiendom måtte ha *papeleta de conchabo* som dokumenterte deres tilknytning til en arbeidsgiver. Uten dokumentet kunne arbeidere i Argentina bli anklaget for løsgjengeri og bli dømt til militærtjeneste eller straffarbeid. Utenlandske arbeidere fikk skjemaet ved konsulatene. Den svensk-norske konsulen i Buenos Aires førte liste over utskrevne *papeletas* mellom 1848 og 1887. Listen inkluderer 193 nordmenn, hvorav 102 var sjømenn, kapteiner og stuere/sjauere, 33 var oppført som arbeidere, 30 var håndverkere av ulike slag, 11 var handelsmenn og butikkeiere, 9 var jordbruksarbeidere, 5 var ingeniører og maskinister, og i 9 tilfeller var yrke ikke registrert (*Register of ver uti Buenos Ayres Bossatte Svenskar & Nordmän*, 1887). I Chile forteller lister over kapteiner i handelsflåten en lignende historie (Ministerio de Marina, 1893, 1901, 1911).

Tretti nordmenn var kapteiner i den chilenske handelsflåten mellom 1873 og 1911, og de utgjorde trolig bare toppen av et isfjell. Sannsynligvis var det mange flere norske sjømenn på chilenske skip som aldri nådde kapteins grad.

De juridiske og økonomiske forholdene for norske sjømenn under seilskutetiden gjorde det attraktivt å rømme for å søke arbeid i land eller på utenlandske skip. De fleste dekksguttene og jungmennene gjorde verneplikt på toårige kontrakter, og dersom de rømte, ble det ansett som desersjon. Men risikoen for å bli straffet var ikke stor, og hyrene på utenlandske skip var betraktelig høyere enn på de norske inntil 1890-årene. Flere ble derfor fristet til å gå i land i havner hvor det var muligheter for hyre eller arbeid på land (Dyvik, 2011; Sætereie, 2014; Tønnesen, 1951). Flere historikere har bemerket hvordan i det minste noen av de rømte sjømennene kan oppfattes som skjulte migranter (Dyvik, 2011; Fischer, 1989; Larsen Lund, 2012; Mauk, 1997). Potensielt utgjorde rømte sjømenn en betraktelig større andel av norske migranter i Argentina enn i USA og Australia, gitt den begrensede legale innvandringen og det overraskende høye antallet rømte sjøfolk, spesielt i 1870- og 1880-årene.

De årlige konsulatberetningene inneholdt også antall rømte sjøfolk fra norske skip, trolig med en viss underrapportering. Uansett gir de en idé om trender over tid, og de kan brukes til å sammenligne rømningen mellom

ulike havner. Blant de latinamerikanske havnene skiller Buenos Aires seg ut. Og det er mellom 1885 og 1900 at antallet rømninger i Buenos Aires er bemerkelsesverdig høyt, både sett i forhold til antallet legale norske innvandrere og antallet rømninger i andre havner (tabell 2.2).

I løpet av de elleve årene mellom 1885 og 1895 rømte totalt 595 norske sjømenn fra norske skip i Buenos Aires ifølge konsulatet. De samme årene ble

Tabell 2.2 Rømte sjømenn i Buenos Aires etter konsulberetninger, 1871-96.

År	Rømte fra norske skip				Antall norske skip ank. B.A.	Rømte per skip
	norske	svenske	andre	totalt		
1871					46	
1872					99	
1873					64	
1874				8	60	0.13
1875				2	77	0.03
1876				0	46	0.00
1877				0	57	0.00
1878				8	78	0.10
1879				n/a	44	n/a
1880				5	28	0.18
1881				11	34	0.32
1882				12	38	0.32
1883				21	28	0.75
1884				36	125	0.29
1885	52	n/a	62	114	237	0.48
1886	60	31	38	129	308	0.42
1887	85	23	47	155	472	0.33
1888	98	19	54	171	510	0.34
1889	51	29	43	123	593	0.21
1890	22	16	23	61	482	0.13
1891	4	n/a	12	16	312	0.05
1892	28	10	21	59	241	0.24
1893	41	23	30	94	249	0.38
1894	52	24	54	130	331	0.39
1895	82	27	49	158	354	0.45
1896	54	18	25	97	245	0.40

kun 62 nordmenn registrert som innvandrere av havnemyndighetene i Buenos Aires. Hvis rømningen var en form for skjult migrasjon, ville den numeriske betydningen være betydelig. De fleste kildene tilsier imidlertid at flertallet av rømte sjømenn i Buenos Aires ikke ble værende, men søkte hyre på andre lands skip, fortrinnsvis britiske, kanadiske og nordamerikanske (Sæther, 2013). Å følge sporene etter sjømennene er en tidkrevende og ofte frustrerende øvelse, selv når vi har fullt navn og omtrentlig fødselsår. Fra århundreskiftet begynte til og med norske redere overgangen til stål og damp. Forholdene om bord ble bedre, og myndighetene i Buenos Aires fikk bedre kontroll med ”runnere”. Andre faktorer kan ha medvirket også, men i hvert fall falt antallet rømninger konstant deretter.

Ingeniører

Også yrkesmuligheter utenfor skipsfarten åpnet seg opp for nordmenn i Latin-Amerika mot slutten av 1800-tallet. I HULA-basen er det over 1000 oppføringer som angår norske ingeniører i Latin-Amerika. I motsetning til sjømennene er ingeniørene en veldokumentert gruppe, og de fleste av dem er oppført mer enn en gang i HULA. Det er uansett klart at de var overrepresentert blant norske migranter i Latin-Amerika. Den grunnleggende årsaken til dette er at man langt inn på 1900-tallet utdannet langt flere ingeniører i Norge enn det var etterspørsel etter nasjonalt, og utvandringsraten var generelt høy blant ingeniører fra hele Skandinavia.

I HULA er fordelingen blant land av livshendelser for norske ingeniører som følger: Argentina (484), Chile (254), Brasil (68), Bolivia (41), Uruguay (23), Cuba (17) og Colombia (12). Av de 69 nordmennene som var oppført i Mexicos utlendingsregister i 1930-årene, var åtte ingeniører (Departamento de Migraciones, 1930-1940). Av de 2523 norske innreisende til Buenos Aires mellom 1884 og 1940 oppga 339 ingeniør som yrke (HULA). Og enda mer overraskende, av de 205 nordmennene som ble registrert av politiet i den chilenske havnebyen Antofagasta mellom 1903 og 1942, var det 60 ingeniører. Tatt bokstavelig tyder disse tallene på at et sted mellom en fjerdedel og en åttendedel av norske migranter i Latin-Amerika var ingeniører. Men vi må ta med i betraktningen at enkelte falt for fristelsen å kalle seg for ingeniører uten strengt tatt å være det, at ingeniørene reiste mye og på måter som gjorde at de

ble registrert ofte av myndighetene. Et konservativt estimat vil være at de utgjorde mellom fem og ti prosent av de norske migrantene.

Ingeniørene hadde tendens til å være gruppert omkring enkelte geografiske steder, og disse stedene tiltrakk seg også andre norske migranter. De første norske ingeniørene i Latin-Amerika ser ut til å ha oppført seg tett opp til migrasjonspionerene i Faists modell. Ett eksempel er Lars (etter hvert Lorenzo) Sundt, som allerede i 1870 ble invitert av den danske visekonsulen i Chile til å administrere en kobbergruve som visekonsulen eide i Chañaral i Atacamaørkenen. Sundt hadde studert mineralogi ved Det kongelige Fredriks universitet (nå Universitetet i Oslo) og arbeidet i noen år ved sølvgruvene i Kongsberg. Sundt hadde jobben i Chañaral i tre år og arbeidet deretter i flere andre sølv- og kobbergruver i Chile før han i 1878 ble ansatt som underdirektør ved Corocoro-gruvene i Bolivia. Disse var eid av et chilensk selskap (Finne-Grønn, 1916, pp. 140-142; Stang, 1993). Da Stillehavskrigen brøt ut i 1879, delvis nettopp på grunn av de nylig oppdagede årene i Atacama, dro Sundt tilbake til Chile der han administrerte flere nitrat(salpeter)-gruver i nærheten av Iquique før han ble hyret av chilenske myndigheter til å utføre mineralogiske undersøkelser i Atacama. Derfra flyttet han først til Corocoro og dernest til Santiago der han bosatte seg i 1896 og levde fram til 1930-årene. For våre formål her er det mest interessante med Sundts virke hans rolle som migrasjonspioner. Ikke bare tok han med seg en gruvearbeider fra Kongsberg og dennes familie da han flyttet tilbake til Chile i 1879, han rekrutterte også flere norske ingeniører til gruvene han administrerte i Chile og Bolivia. Blant de første var Ole Sandstad, som erstattet Sundt som administrator av Corocoro-gruven i 1892, og Axel Thorgersen (Bade et al., 1908; Stang, 1993). Både Sandstad og Thorgersen ble for øvrig drept i 1898 under den bolivianske borgerkrigen (Sæther, 2016a, p. 44).

Til tross for denne tragedien fortsatte mange norske ingeniører å søke arbeid i det nordlige Chile, Peru og Bolivia. Blant dem var fire nyutdannede mineraloger fra Fredriks Universitet i Kristiania: Arne Utne, Hans Nikolai Ellefsen, Kristian Lerche Bøckmann og Leonhard Holmboe. Til å begynne med, fra 1912, jobbet de alle fire for Braden Copper Company som drev den enorme El Teniente-gruven i Nord-Chile. Men de ble tidlig lei av arbeidsbetingelsene i det amerikanske selskapet, og etter hvert arbeidet de enten for chilenske og peruanske selskaper eller søkte lisenser for å lokalisere egne drivverdige årer som de senere ville selge til multinasjonale selskaper (Bøckmann, 1955, 1958).

Fra da av var det en jevn strøm av nyutdannede bergverkskandidater fra de ulike tekniske høyskolene i Norge som ble rekruttert til gruver i Chile, Peru og Bolivia. De fleste ser ut til å ha bli rekruttert enten i Norge eller i USA, og de levde mer som nåværende *expats* enn som permanent bosatte i Latin-Amerika, med tanke på hva de spiste, hvor de bodde og hvor lenge de oppholdt seg der. Likevel er det noen – som for eksempel Utne, Ellefsen, Holmboe, Bøckmann, Sundt og Sandal – som ser ut til å ha foretrukket arbeid for latinamerikanske selskaper eller myndigheter, og som ble værende i lang tid.

Akkurat hvordan rekrutteringen foregikk, er ikke klart fra kildene som er konsultert her. Men det synes opplagt at det eksisterte nettverk som inkluderte personer som rekrutterte ingeniører til de større selskapene som Braden, Guggenheim, Chile Exploration Company og Anglo-Chilean Nitrate Company, og at disse selskapene hadde kontakter ved de norske høyskolene. Det er også sannsynlig at når de norske ingeniørene innehadde ledende posisjoner, som for eksempel Cappelen Smith, sørget de for å rekruttere flere nordmenn. Bergverksnæringen i det sørlige Andes utviklet seg derfor til å bli en spesiell migrasjonsnisje mellom 1890 og 1930 til tross for at svært lite norsk kapital var involvert, og selv om flertallet av de norske ingeniørene oppholdt seg der kun i noen få år før de dro hjem eller fant arbeid i andre land.

Denne nisjen tiltrakk seg også andre nordmenn som ikke var ingeniører. De norske ingeniørene kunne ha med seg kone, kjæreste og familie, men de tjente også som magneter på andre nordmenn som søkte arbeid (Alvstad, 2016; Bjerg, 2016).

En tilsvarende liste for Argentina ville bli for lang til å inkludere her. I Argentina ble norske ingeniører ansatt i jernbanebygging, havneutbygginger, i store damprosjekter, hydrologiske undersøkelser og i oljenæringen både offshore utenfor Comodoro Rivadavia og i de innenlandske lete- og produksjonsfeltene i det nordlige innlandet. Mange av de første norske ingeniørene i Argentina var til å begynne med ansatt av Francisco Pascacio Moreno, grunnlegger av Det naturhistoriske museet i La Plata, utforsker av Patagonia og, viktigst av alt her, leder av den argentinske grensekommisjonen i 1890-årene. Denne kommisjonen skulle utforske Patagonia og de sørligste delene av Andesfjellene med det formål å etablere de eksakte grensene mellom Chile og Argentina. I forbindelse med disse ekspedisjonene ble flere norske ingeniører ansatt, først og fremst Gunnar (etter hvert Gunardo) Lange. Lange hadde tidligere utvandret til USA, før han fulgte sin bror til Honduras og deretter i 1886

Tabell 2.3 Norske ingeniører i Chile, Bolivia og Peru 1870–1940.⁴

Navn	Skole	Studier	Eksamen	Arbeid i Latin-Amerika
Sundt, Lars	KFU	bergverk	1867	I Chile fra 1870 (se hovedtekst)
Wiel Krefthing, Truls	KFU	bergverk	1879	Peru 1880-årene
Sandstad, Ole	KFU	bergverk	1887	Corocoro i Bolivia fra 1889 til 1898
Cappelen Smith, Elias Anton	TTL	kjemi	1892	Konsulent for Guggenheim, Chile Exploration Co., og Braden fra 1912. Fra 1925 manager og partner i Guggenheim Brothers i Chile.
Gude, Ove Christian	BTS	maskin	1894	Medeier i Minas de Carbon Rio Verde, Magallanes, Chile
Lange, Ulrik Fr. Nath.	TTL	bygg	1894	I Chile fra 1906
Schach, Nikolai Petter	TTL	ingeniør	1898	Jernbanekonstruksjon i Chile og Peru 1907–10. Deretter i Argentina.
Sohlberg, Christian	OTS	bygg	1899	Chile etter 1904
Melvær, Thormod	TTL	kjemi	1900	Chile Exploration Co. fra 1915
Vodahl, Andreas	TTL	ingeniør	1902	Chile Exploration Co. før 1916
Lossius Jørgensen, Erling	TTL /BF	kjemi/ bergverk	1905	Chile Exploration Co. etter 1906
Koch, Otto	TTL	kjemi	1906	Chile Exploration Co.
Larsen, Alf				I Chile fra 1907, hevder å være ingeniør i 1940
Rønning, Peder Ansgar	TTL	maskin	1906	Braden Copper Co. fra 1909
Salvesen, Jens Irgens	OTS	bygg	1906	Bolivia og Chile etter 1906
Arnet, Fr. W.	KTS	kjemi	1908	Kjemiker i nitratgruver i Chile, 1908–17
Dahll, Chr. Budde	TTL	kjemi	1908	Braden 1909–12, Cía La Reina (Bol.) 1912–13, Cía Min. Gatico 1914, Braden 1915–32
Krog, Karl Martin	TTL	kjemi	1909	Chile Exploration Co. etter 1915

(Fortsatt)

⁴ Forkortelser: Bergen Tekniske Skole (BTS), Kristiania/Oslo Tekniske Skole (OTS), Trondhjem Tekniske Lærestanstalt (TTL), Norges Tekniske Høgskole (NTH), Kongelige Fredriks Universitet, Universitet i Oslo fra 1939 (KFU), Technische Hochschule Dresden (THD), Technische Hochschule Karlsruhe (THK), Technische Hochschule Darmstadt (THDa), Camborne School of Mines (CSM), Bergakademia Freiberg (BF) og Chicago Technical School (CTS). Mer informasjon om hver enkelt inkludert kilder finnes i HULA (<https://app.uio.no/hf/ilos/hula/>). Jeg er spesielt takknemlig for listene utarbeidet av Kristin Ranestad og Per Olof Grønberg om norske ingeniører i Latin-Amerika.

Tabell 2.3 (Fortsatt)

Navn	Skole	Studier	Eksamen	Arbeid i Latin-Amerika
Balle Røyem, Claus Fredrik	TTL		1910	1910–12: Griffiters & Co.; fra 1912 i Chile Exploration Co., Chuquicamata
Hofseth, Bjarne	CSM, UK	bergverk	1910	Northern Chile, 1923–26
Næser Sontum, Fredrik	BTS		1910	Braden Copper Co. 1915–47
Røyem, Claus Fredrik	OTS	bygg	1910	Chile 1910–14 og 1919–50
Schøning, Eirik	OTS	bygg	1910	Chile 1910–13
Nergaard, Gunnar				Ankom Argentina i 1910, arbeidet i Chuquicamata i 1920 og 1924
Ellefsen, Hans Nikolai	KFU	bergverk	1911	Braden Copper Co. fra 1912, fra 1915 i Bolivia
Jørgensen, Jørgen	TTL	kjemi	1911	Braden Copper Co. fra 1912
Lerche Bøckman, Kristian	KFU	bergverk	1911	Chile, Peru og Bolivia 1912–15, Chile 1919–20, Bolivia 1925–28
Newton Kirsebom, Gustav	KFU	bergverk	1911	Kontrakt med Cappelen Smith i Chile 1913–16
Ringstad, Bjarne	KFU	bergverk	1911	Braden Copper Co. fra 1913
Ervik Holmboe, Leonard	KFU	bergverk	1912	Braden Copper Co. fra 1912, fra 1915 i Bolivia
Melvær, Jonas	BTS	kjemi	1912	Chuquicamata, Chile fra 1915
Utne, Arne	KFU	bergverk	1912	Chile, Bolivia 1912–50
Andresen, Arnold	THK	kjemi	1913?	Petroleumskjemi i Magallanes, Chile
Rogde, Sigurd	BTS	bygg	1914	Anglo Chilean Nitrate Corp. etter 1917
Magisås, Hans				I Chile fra 1918, Chuquicamata i 1926
Duborgh, Peter	THK	elektro	1915	Stogard Oil, Argentina og Bolivia 1922–27
Urheim, Thorvald	BTS	elektro	1916	Braden Copper Co. 1924–27
Harrje Freuchen, Thord	BTS	elektro	1917	Guggenheim Copper
Horneman, Jacob H.	KFU	bergverk	1918	Venezuela og Colombia, i Chile fra 1930 ved María Elena
Thomassen, Sverre Johan	BTS	elektro	1918	Braden Copper Co. 1932–37
Aasheim, Hans	NTH	kjemi	1919	Fra 1930 i Anglo-Chilean Cons. Nitrate Corp.
Grahl-Nielsen, Frithjof	KFU	bergverk	1919	Chuiquicamata, Chile 1920–22

(Fortsatt)

Tabell 2.3 (Fortsatt)

Navn	Skole	Studier	Eksamen	Arbeid i Latin-Amerika
Hanger, Anders	KFU	bergverk	1919	Braden Copper Co. 1920–21, Cevio de Pasco, Peru 1921–23
Hirth, Anders	NTH	elektro	1919	Braden Copper Co. etter 1931
Ingier Vold, Ole	KFU	kjemi	1919	Chile Exploration Co. 1922–29
Lowzow, Odd	TTL	maskin	1919	Guggenheim Copper
Wee, Sverre	KFU	bergverk	1919	Guggenheim, Otago Copper i Bolivia, Peru, og Chile fra 1919 til 1940-årene
Bratt, Per	THDa	kjemi	1920	Assistant chief chemist Anglo-Chilean Cons. Nitrate Corp 1926–28
Danielsen, Asbjørn	NTH	bygg	1920	Anglo-Chilean Cons. Nitrate Corp 1926–32
Lundh, Fridthjof C. Gordon	NTH	elektro	1920	Chile Exploration Co. 1923–24
Stuenes, Kaare	KFU	bergverk	1920	Braden Copper Co. 1922–24
Børresen, Rolf Torgny	NTH	maskin	1921	Braden Copper Co., Rancagua 1929–1932
Korstvedt, Ole Carsten	NTH	elektro	1921	Braden Copper Co., Chile fra 1923
Swensson, Carl Petter	NTH	bygg	1921	Fountain Co og Braden Copper Co. 1929–33
Wefring, Peter Meyer	NTH	bygg	1921	Guggenheim Nitrates fra 1926, senere Comp. Maestranzas og Galvan i Viña del Mar
Dalen, Olav	NTH	bergverk	1923	Cerro de Pasco Copper, Peru 1927–29
Darre-Jenssen, Lauritz	NTH	bygg	1923	Anglo-Chilean Cons. Nitrate Corp
Steffensen, Bjarne	OTS	kjemi	1923	Chile Exploration Co. 1927–32
Thunæs, Arvid	NTH	bergverk	1923	Osoyo gullgruver, Bolivia 1938–39
Heiberg Greve, William	NTH	bygg	1924	Chile Exploration Co. 1925–27, Patiño Mines Bolivia 1927–31, Pedro de Valdivia Nitrate Mines 1931
Kleppe, Reidar				Chuquicamata, 1924
Sæther, Hans Birger	NTH	bygg	1924	Stogard Oil, Argentina og Bolivia fra 1925
Brygfjeld, Ragnar	NTH	elektro	1925	Chile Exploration Co., Chuquicamata 1927–28
Bassoe, Ivar				Chile Exploration Co., Chuquicamata etter 1925

(Fortsatt)

Tabell 2.3 (Fortsatt)

Navn	Skole	Studier	Eksamen	Arbeid i Latin-Amerika
Rustan, Arvid Konrad	OTS	bygg	1925	Chile Exploration Co. 1926–32
Hoff, Edward Andrew				Mekanisk ingeniør i Chuquicamata fra 1926
Holmsen, Sverre				Chuquicamata 1926
Bachke, Anton Sophus	NTH	bygg	1927	Braden Copper Co., Rancagua 1931–32
Petersen, Harald Ludvig	NTH	bygg	1928	Cons. Nitrate i Chile fra 1931
Fladby, Jens	NTH	kjemi	1929	Nitratgruver, Chile før 1935
Kloed Petersen, Hans Thomas	NTH	elektro	1929	Braden Copper Co. fra 1931, Cerro de Pasco (Peru) fra 1932
Ranum, Harald	NTH	elektro	1929	Cerro de Pasco Copper, Peru 1934–37
Ansgaard Moebius, Johan	NTH	bygg	1930	Fra 1930 i Comp. Salitrera Anglo-Chilena
Grove, Ivar	NTH	bygg	1930	Comp. Salitrera Anglo-Chilena 1931–32, Texas Oil i Argentina 1935–36
Garson, Henrik	HTS/ CTS		1912/1914	Braden Copper Co. etter 1914
Holmboe, Fredrik B.	KTS	bygg		Chuquicamata 1917
Aalborg Haugen, Erling	THD		1921	Nitratgruver, Chile før 1938

reiste videre sørover til Argentina (Fløgstad, 1999, pp. 162–167; Larsen, 2009). Moreno og Lange etablerte en liten norsk ”hær” av ingeniører til å forsvare argentinske interessert vis-à-vis Chile i grensetvisten.

Denne ”hæren” av ingeniører kom til å utgjøre kjernen i den etter hvert betydelige norske kolonien i Buenos Aires. Dette er også en gruppe som relativt lett å spore, delvis fordi mange av dem skrev om sine erfaringer i vitenskapelige artikler og monografier, i reiseberetninger eller til og med i mer fiksjonsbaserte beretninger (Hoxmark, 1925; Rubio, 1934, 1935, 1936; Schjander, 2000; Storm, 1892; Sundt, 1906, 1941, 1942). Flere av dem var og sentrale i etableringen og utviklingen av institusjoner som Sjømannskirken, den skandinaviske roklubben og det norske La Plata-samfund sammen med norske skipsagenter, redere og handelsagenter bosatt i Buenos Aires. Den norske kolonien i Buenos Aires var den klart største av de norske i Latin-Amerika, og nisjene nordmennene var engasjert i her var mer variert enn

andre steder. Spesielt i løpet av 1920-årene var det en stor økning av nordmenn som søkte arbeid i og omkring Buenos Aires, som man kan se av både EMIPRO- og CEMLA-tallene referert til i begynnelsen av kapitlet.

Kolonien i Buenos Aires omfattet noen velstående og innflytelsesrike personer. Av dem var den med mest påvirkningskraft både i Argentina og i Norge Peter (Pedro) Christophersen. Etter å ha arbeidet som skipsagent i Cádiz (Spania), flyttet han med sine brødre til Buenos Aires på 1870-tallet og klatret raskt økonomisk og sosialt. Begge hans giftermål var med barnebarn av tidligere argentinske presidenter. Dette ga han tilgang til store jordeiendommer i Mendoza og en ikke ubetydelig formue. Han finansierte den norske sjømannskirken som for øvrig ble tegnet av Peters bror, Alexander (Alejandro) Christophersen, som senere ble professor i arkitektur ved Universitetet i Buenos Aires. Peter Christophersen var med og finansierte Amundsens sydpolekspedisjon og den grandiose mottakelsen av ekspedisjonen i Buenos Aires da polardåden var gjennomført. Det var også han som sørget for etableringen av hvalfangststasjonen Grytviken på Syd-Georgia sammen med kaptein C. A. Larsen, og han var deleier i den norske Syd-Amerikalinjen, en damplinje som betjente ulike norske havner, Santos og Buenos Aires mellom 1913 og 1930-tallet. Selv om Christophersen selv kom fra en forholdsvis beskjeden bakgrunn, hadde han tilstrekkelig innflytelse gjennom sine brødre i diplomatiske og politiske sirkler til å utgjøre en viktig faktor i unionsoppløsningen i 1905. En bror, Søren, var konsul i Montevideo, mens Wilhelm Christopher var konsul først i Buenos Aires, deretter i Mexico og Antwerpen før han ble utnevnt til norsk utenriksminister i 1908. Peter, eller Don Pedro som han ble kalt, var selv honorær konsul for både Russland og Danmark i Argentina (Larsen, 2001).

Don Pedros karriere var unik. Likevel kan den illustrere noen av de politiske og økonomiske interessene som norske eliter delte rundt 1905. Konflikten med Sverige var i stor grad forårsaket av divergerende interesser i utenriksstjenesten, der den norske skipsfartsnæringen søkte å styrke sine interesser globalt og anså de svenske diplomatene for å være for opptatt av protokoll og forfintet ambassadeliv. Etter 1905 var den norske stat svært engasjert i å støtte oppunder skipsfartsinteressene og i å etablere nye ruter, spesielt på det amerikanske kontinent (Neyens, 2016). Men Christophersen og andre næringslivstopper hadde liten interesse av å understøtte norsk migrasjon generelt til Latin-Amerika. De hadde rett og slett ikke behov for et større antall norske arbeidere til sine virksomheter, med skipsfarten som det

opplagte unntaket. Hvorfor skulle norske arbeidsgivere være spesielt interessert i å ansette nordmenn dersom billigere arbeidskraft kunne hyres lokalt (Ones Rosales, 2016)?

Koloniseringsforsøk

Det var i hvert fall en håndfull forsøk på å etablere regelrette norske kolonier i Latin-Amerika på slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet. De var stort sett kortlivede og mislykkede. Like fullt er de interessante fra et migrasjonsfaglig perspektiv, delvis fordi de understreker noen av de spesielle kjennetegnene ved den norske migrasjonen i Latin-Amerika.

Et av de første målrettede forsøkene om man ser bort fra den noe tilfeldige i Joinville, var Arent Mathias Arentsens forslag om å etablere kolonien *Normannia* i nærheten av Punta Arenas helt sør i Chile. Arentsen var en reder fra Tvedestrand som hadde gått konkurs og derfor utvandret til Argentina i 1889 med en av sønnene sine. Derfra fant han veien til Punta Arenas. Fra Punta Arenas skrev han et lengre brev til den chilenske ambassadøren i Buenos Aires der han ba om tillatelse til å etablere en norsk koloni. Han lovet å lokke ikke mindre enn hundre norske familier dit dersom chilenske myndigheter gikk med på at kolonistene skulle styre seg selv i henhold til norske lover og tradisjoner, at de skulle kunne opprette sin egen skole og kirke, og innføre sine egne alkoholbestemmelser. Chilenske myndigheter ser ikke ut til å ha besvart henvendelsen, og det ble aldri noe av *Normannia* i Sør-Chile (Contreras Puebla, 2004; Martinic, 2000; Pettersen Arentsen, 1983; Sæther, 2016a, p. 53). Men i årene som fulgte var det flere norske familier blant annet fra Tvedestrand som fulgte i Arentsens fotspor og etablerte seg som sjømenn, hvalfangere, skipsagenter, handelsmenn og håndverkere i Punta Arenas. Den norske gruppen i Punta Arenas ble aldri så stor som Arentsen så for seg i 1889, og etter at Panamakanalen ble åpnet i 1914, sank gradvis antallet nordmenn i Punta Arenas. Det var også et forsøk mellom 1899 og 1901 på å få til en norsk koloni på den nokså avsidesliggende øya Chiloé. De få nordmennene som lot seg friste, ble imidlertid frustrerte av brutte løfter, og alle forlot øya etter kort tid (Sæther, 2016a, p. 53).

Noe mer vellykket, i det minste til å begynne med, var den norske kolonien i nærheten av Baracoa på Cubas østkyst fra 1907 (Stenersen, 1999). Denne eksisterte fram til 1919, ble ledet av oppdageren Otto Sverdrup og inkluderte

flere norske familier som kjøpte jord der like før første verdenskrig. Ideen var å dyrke frukt for eksport, primært til USA, og det var håp om at Baracoa skulle bli et sjøfartsmessig knutepunkt i Karibia. Prosjektet ble dekket og reklamert for i mange norske aviser, men grunnleggerne la alltid vekt på at dette ikke var et prosjekt som passet for hvermannsen. Kapital var nødvendig. Det var flere grunner til at prosjektet feilet, og at de fleste vendte hjem til Norge igjen eller reiste videre til USA, blant annet den ganske opplagte mangelen på kunnskap om jordbruk i tropene og den umulige konkurransesituasjonen som de i stadig større grad opplevde mot United Fruit Company når det gjaldt både produksjon og transport.

Et enda mer fantastisk koloniseringsprosjekt tok form i 1923 da August F. Christensen, en hvalfangerveteran fra Antarktis, Chile og Peru, dannet selskapet La Colonia de Floreana for opprettelsen av en norsk koloni på Galápagos. Christensen var da en nokså vellykket reder bosatt i Oslo og var dessuten honorær konsul for Ecuador i Norge. Han klarte å få i land en avtale med ecuadorianske myndigheter som skulle gi settlerne to hundre *acres* jord hver, rett til å fiske og jakte, skatteunntak i ti år og rett til å forbli norske borgere. Inspirert av det som skulle vise seg å være litt for optimistiske forhåpninger om muligheter for hvalfangst, jordbruk og – selvfølgelig – internasjonal skipsfart med base på Galápagos, ble flere ekspedisjoner med kolonister sendt fra Norge i løpet av de neste ti årene. Trolig var det til sammen omtrent to hundre nordmenn som dro. De aller fleste returnerte eller bosatte seg andre steder da forholdene på øyene ikke møtte forventningene. Men flere familier forble, en hermetikkfabrikk ble startet, og det var flere etterkommere av nordmenn på Galápagos inntil for få år siden (Hoff, 1985).

Klimakset i 1920-årene

Noe av grunnen til at Galápagos-prosjektet tiltrakk seg såvidt mange migranter, hadde med timing å gjøre. Akkurat i 1920-årene var interessen for Latin-Amerika på sitt høyeste blant potensielle migranter i Norge. Dette skjedde til tross for advarsler og en generelt negativ og skeptisk holdning fra norske myndigheter og velstående redere. Arbeidsledigheten nådde nye høyder etter 1921 og skapte dermed et større press til fordel for utvandring. Samtidig innførte USA strengere innvandringskvoter i 1923, og det ble vanskeligere for norske

migranter å dra dit. Dessuten var det jo noen nordmenn i Latin-Amerika som hadde gjort det bra, og det var allerede nettverk på plass mange steder, slik at de som dro ut kunne få kontakter og adresser å oppsøke og dermed enklere tilgang til informasjon om arbeid og andre muligheter. I Faists terminologi var transaksjonskostnadene for migrantene nå lavere enn tidligere.

Historien om Ole Viborg Høyby og Ottar Enger som María Bjerg har gått grundig inn i, er trolig mer typisk for opplevelsen til de fleste norske migranter i denne perioden enn de som dro til Galápagos (Bjerg, 2016). Selv om informasjonen de hadde om latinamerikanske samfunn og arbeidsmulighetene der var svært begrenset og feilaktig, hadde de i det minste slektninger og bekjente de kunne kontakte. Kanskje var de ikke så eventyrske som de ga seg ut for å være i ettertid, de var tross alt først og fremst ute etter jobb. I dagbøker, brev og reiseberetninger mange migranter skrev, framstod de som eventyrske pionerånder på leting etter eksotiske opplevelser. Men når tekstene leses grundig, var nok ikke de norske migrantenes opplevelser særlig annerledes enn andre migranters. De dro primært av økonomiske årsaker, de gjorde sitt ytterste for å gjøre bruk av den kunnskapen og de ferdighetene de hadde, og søkte støtte fra landsmenn der den kunne finnes (Gulbransen, 1956; Ljone, 1954; Næss, 1943; Olsson, 1948; Rostad, 1994).

Oppgangen i 1920-årene stoppet forholdsvis brått opp etter 1930. I motsetning til det Faists modell tilsier, var ikke de etablerte nettverkene i seg selv nok til å føre til en fortsatt økning i antallet nordmenn som søkte lykken i Latin-Amerika. Forklaringen på det ligger nok nettopp i de fortellingene som migrantene overga muntlig og skriftlig til potensielle migranter hjemme. Fortellingene reflekterte den reelle situasjonen for arbeidsmigranter. I de fleste tilfellene, hvert fall økonomisk sett, var den lange reisen over havet ikke verdt verken trøblet eller risikoen. Når de latinamerikanske økonomiene også gikk inn i depresjonsår utover på 1930-tallet, ble mulighetene for migrantene enda mer begrenset enn tidligere.

Konklusjon

Det er ikke mulig i ett kapittel å gi en fyllestgjørende framstilling av de norske migrasjonserfaringene mellom 1820 og 1940. Det er fortsatt mange sider ved denne migrasjonen som bør utforskes nærmere. Her har vi trukket fram noen regioner og nisjer. Vi skulle gjerne ha visst mer om nordmenn i Uruguay og

Cuba der vi vet det var relativt mange, og det er opplagt mye mer å skrive om norske kvinner i Latin-Amerika, hvalfangere, misjonærer (for en introduksjon og oversikt over norsk misjon, se Tafjord, kapittel 8). Dessuten vil det nå være mulig å studere returnmigrasjonen kvantitativt ved å koble uttrekk fra HULA med folketellinger, og det er fortsatt store mengder med ubrukt materiale i norske og latinamerikanske arkiver som kan kaste ytterligere lys over denne migrasjonsbølgen. Framtidige studier vil vise om framstillingen her holder vann.

Vi har lagt vekt på at den relativt lille norske migrasjonsstrømmen fra Norge til Latin-Amerika i hovedtrekk fulgte Faists modell i de to første fasene. Det var en lang pionerfase som varte helt fram til første verdenskrig. Mot slutten av denne fasen ble det gradvis flere norske migranter. De fleste grupperte seg omkring løselige nettverk forbundet med nisjer der norske migranter hadde særskilte fortrinn: erfaringer og kunnskap som de kunne gjøre bruk av i Latin-Amerika. På 1920-tallet var det en kort akselerasjonsfase da antallet nordmenn i regionen økte eksponentielt, slik Faists modell tilser. Men akselerasjonen stoppet brått opp rundt 1929–1930. Dette skyldtes at nordmennene i Latin-Amerika i økende grad frarådet venner og bekjente å komme etter, noe som i sin tur hadde sammenheng med den alvorlige økonomiske krisen som oppstod etter børskrakket i 1929. Nettverk og informasjon var med andre ord avgjørende. Men informasjonen som sirkulerte om mulige utvandringsdestinasjoner var ikke så frikoblet fra grunnleggende økonomiske og sosiale forhold som Faists modell predikerer.

Referanser

- Alvstad, C. (2016). Migrants on Skis: Norwegian-Latin American Return Migration in the 1890s. In S. A. Sæther (Ed.), *Expectations Unfulfilled: Norwegian Migrants in Latin America, 1820–1940* (pp. 77–101). Leiden: Brill.
- Bade, L., Borchsenius, C., Daae, H., Lochmann, A., Nygaard, W., Reichborn-Kjennerud, I., . . . Thomle, C. S. (1908). *Studenterne fra 1883: biografiske meddelelser samlede i anledning af deres 25-aars studenterjubilæum*. Kristiania: Det Mallingske bogtrykkeri.
- Bjerg, M. (2009). *Historias de la Inmigración en Argentina*. Buenos Aires: Edhasa.
- Bjerg, M. (2016). Male Narratives from the Margins of the Country of Immigrants: Two Norwegians in Argentina in the 1920s In S. A. Sæther (Ed.), *Expectations Unfulfilled: Norwegian Migrants in Latin America, 1820–1940* (pp. 162–183). Leiden: Brill.

- Borges, M. J. (2009). *Chains of gold: Portuguese migration to Argentina in transatlantic perspective*. Leiden ; Boston: Brill.
- Brandt, W. (1863). *Stamtavle over familjerne Lossius og Brandt med flere i samme indgiftede slægter*. Bergen: Geelmuyden.
- Bævre, K., Riis, C., & Thonstad, T. (2001). Norwegian Cohort Emigration. *Journal of Population Economics*, 14(3), 473–489. doi:10.2307/20007776
- Böckmann, K. L. (1955). Jul i Andesfjellene. *Bergmanns-jul*, 14–15.
- Böckmann, K. L. (1958). In memoriam. *Bergmanns-jul*, 5–10.
- Contreras Puebla, P. (2004). *De polo a polo: La historia de la primera inmigración noruega a Chile*. Santiago: Real Embajada de Noruega en Chile/Editorial Cuarto Propio.
- Crøger, J. W. (1856). *En Reise til Brasilien og Uruguay, Ophold i disse Lande og en Beskrivelse over dem*. Christiania: n.p.
- De Carvalho, D. (2003). *Migrants and identity in Japan and Brazil : the Nikkeijin*. London: RoutledgeCurzon.
- Departamento de Migraciones. (1930–1940). *Varias nacionalidades, caja 7, Galería 5*. Archivo General de la Nación (Mexico).
- Departementet for det Indre. (1874). *Uddrag af Consulatberetninger vedkommende Norges Handel og Skibsfart i Aaret 1873*. Christiania: Departementet for det Indre.
- Devoto, F. (2003). *Historia de la inmigración en la Argentina*. Buenos Aires: Sudamericana.
- Dyvik, C. B. (2011). *Hiding Migrants - A study of seamen deserting from Norwegian merchant vessels between 1860 and 1914*. (Msc Economic History), London School of Economics, London.
- Emmer, P. C. (1993). Intercontinental migration as a world historical process. *European Review*, 1(01), 66–74.
- Faist, T. (2000). *The volume and dynamics of international migration and transnational social spaces*. Oxford: Clarendon.
- Fausto, B. (1975). Expansão do Café e Política Cafeeira. In B. Fausto (Ed.), *História geral da civilização brasileira* (Vol. III). São Paulo: DIFEL.
- Fausto, B. (1995). *Imigração e política em São Paulo*. São Paulo: IDESP/ Editora da UFSCar.
- Fausto, B. (1999). *Fazer a América: a imigração em massa para a América Latina*. São Paulo/ Brasília: Edusp Memorial/Fundação Alexandre de Gusmão.
- Fensterseifer Woortmann, E. (2016). From Adventurers to Settlers: Norwegians in Southern Brazil. In S. A. Sæther (Ed.), *Expectations Unfulfilled: Norwegians Migrants in Latin America, 1820–1940* (pp. 57–76). Leiden: Brill.
- Finne-Grønn, S. H. (1916). *Den vestlandske slegt Sundt: genealogisk-personalhistoriske meddelelser*. Christiania: Malling.
- Fischer, L. R. (1989). The Sea as Highway: Maritime Service as a Means of International Migration, 1863–1913. In K. Friedland (Ed.), *Maritime aspects of migration* (Vol. Bd. XXXIV, pp. 293–308). Köln: Böhlau.

- Fløgstad, K. (1999). *Eld og vatn*. Oslo: Universitetsforl.
- Gjerde, J. (1985). *From peasants to farmers: the migration from Balestrand, Norway, to the Upper Middle West*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gonzalez Martínez, E. E. (2003). *La inmigración esperada: la política migratoria brasileña desde Joao VI hasta Getulio Vargas*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- Granovetter, M. S. (1973). The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*, 78(6), 1360–1380.
- Gulbransen, K. (1956). *Gull og grønne skoger*. Bergen: Eide.
- Gøbel, E. (1994). Shipping through the Port of St. Thomas, Danish West Indies, 1816–1917. *International Journal of Maritime History*, 6(2), 155–173.
- Hoerder, D. (2002). *Cultures in Contact: World Migrations in the Second Millenium*. Durham: Duke University Press.
- Hoff, S. (1985). *Drømmen om Galapagos: en ukjent norsk utvandrerhistorie*. Oslo: Grøndahl.
- Holloway, T. (1977). Immigration and abolition. The transition from Slave to Free Labor in the São Paulo Coffee Zone. In D. Alden & W. Dean (Eds.), *Essays Concerning the Socio-Economic History of Brazil and Portuguese India*. Gainesville: University Presses of Florida.
- Holten, B., Sterll, M., & Fjeldså, J. (2004). *Den forsvundne maler: P. W. Lund og P. A. Brandt i Brasilien*. København: Museum Tusculanums forlag.
- Hoxmark, G. (1925). *La evolución de la meteorología* (Vol. 13). Buenos Aires: Imprenta y casa editora "Coni".
- HULA - historisk register over utvandrede nordmenn i Latin-Amerika, 1820–1940 (<https://app.uio.no/hf/ilos/hula/Hula.php>).
- Klich, I., & Lesser, J. H. (1996). Turco immigrants in Latin America. *the Americas: A Quarterly Review of Inter-American Cultural History*, 53(1), 1–14.
- Kvernberg, A. (2013). Mannen som visste så mye om skilpadder at han endret verdenshistorien. *Romsdals sogelag årsskrift 2013*, 77, 261–286.
- Larsen, J. H. (2001). *Don Pedro: Norges mest vellykkede emigrant*. Oslo: Kagge.
- Larsen, J. H. (2009). Gunnar Lange. Retrieved 3 Dec. 2014 https://nbl.snl.no/Gunnar_Lange
- Larsen Lund, F. (2012). *A Norwegian Waltz: Norwegian Immigration and Settelement in Queensland 1870–1914*. (Master), University of Oslo. Retrieved from <http://urn.nb.no/URN:NBN:no-32728>
- Ljone, O. (1954). *Grønt lys for eventyret*. Bergen: J. W. Eide.
- Loken, G. (1980). *From fjord to frontier: a history of the Norwegians in Canada*. Toronto: McClelland and Stewart.
- Lovoll, O. S. (2006). *Norwegians on the prairie : ethnicity and the development of the country town*. St. Paul, MN: Minnesota Historical Society Press.
- Luebke, F. C. (1987). *Germans in Brazil : a comparative history of cultural conflict during World War I*. Baton Rouge: Louisiana State University Press.

- Martinic, M. (2000). El proyecto de colonia noruega "Normannia en Magellanes". *Apartado de Anales del Instituto de la Patagonia*.
- Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., & Taylor, J. E. (1993). Theories of International Migration - a Review and Appraisal. *Population and Development Review*, 19(3), 431–466.
- Mauk, D. (1997). *The colony that rose from the sea: Norwegian maritime migration and community in Brooklyn, 1850–1910*. Northfield: Norwegian-American Historical Association (Distributed by The University of Illinois Press).
- Míguez, E. J. (2003). Introduction: Foreign Mass Migration to Latin America in the Nineteenth and Twentieth Centuries - An Overview. In S. L. Baily & E. J. Míguez (Eds.), *Mass Migration to Latin America*. Wilmington, DE: Scholarly Resources.
- Ministerio de Marina. (1893). *Lista oficial de capitanes de la Marina Mercante chilena, inscritos en la Gobernación marítima de Valparaíso, a virtud de lo dispuesto en el decreto supremo No. 263 de 25 de septiembre de 1872 i que pueden mandar nave con bandera nacional, según datos obtenidos particularmente*. Archivo Historico Nacional de Chile (Santiago).
- Ministerio de Marina. (1901). *Memoria del ministerio de Marina presentada al Congreso Nacional en 1901*. Santiago: Imprenta Nacional.
- Ministerio de Marina. (1911). *Memoria del Ministerio de Marina*. Santiago: Imprenta Nacional.
- Moya, J. C. (2003). Spanish Immigration to Cuba and Argentina. In S. L. Bailey & E. J. Míguez (Eds.), *Mass Migration to Modern Latin America*. Wilmington, DE: Scholarly Resources.
- Moya, J. C. (2006). A continent of immigrants: Postcolonial shifts in the Western Hemisphere. *Hispanic American Historical Review*, 86(1), 1–28.
- Neyens, M. (2016). The Good, the Bad and the Rational: Desirable and Undesirable Migration to Cuba and Mexico (1907–1909). In S. A. Sæther (Ed.), *Expectations Unfulfilled: Norwegian Migrants in Latin America, 1820–1940* (pp. 102–126). Leiden: Brill.
- Næss, E. (1943). *Glade argentinadager*. Bergen: Beyer.
- Olsson, L. (1948). *Piken fra Argentinas pampas: en fortelling fra virkeligheten*. Oslo: Salvata.
- Ones Rosales, S. (2016). Opportunities for the Few and Select: Norwegians in Guatemala (1900–1940). In S. A. Sæther (Ed.), *Expectations Unfulfilled: Norwegian Migrants in Latin America, 1820–1940* (pp. 127–161). Leiden: Brill.
- Pettersen Arentsen, A. (1983). *La familia Arentsen de Noruega 1783–1983*.
- Quellmann, W. (1848). *Min Reise fra Lübeck til Rio di Janeiro i Aaret 1840, og mit femaarige Ophold i denne Stad*. Christiania.
- Register of ver uti Buenos Ayres Bossatte Svenskar & Nordmän. (1887). Riksarkivet (Oslo).
- Rostad, P. (1994). *Den lange veien*. Solør: Solørforl.

- Rubio, P. (1934). *Et år på hesteryggen: en nordmanns eventyr i Patagonia*. Oslo: Gyldendal.
- Rubio, P. (1935). *Et år i urskogen*. Oslo: Gyldendal.
- Rubio, P. (1936). *Et år på pampaen*. Oslo: Gyldendal.
- Sánchez Albornoz, N. (1991). La población de América Latina, 1850–1930. In L. Bethell (Ed.), *Historia de América Latina* (Vol. 7). Barcelona: Cambridge University Press/Editorial Crítica.
- Schjander, N. J. (2000). *En reise til Patagonia*. Oslo: Forlaget Press.
- Semningsen, I. (1950). *Veien mot vest [2]: Utvandringen fra Norge 1865–1915*. Oslo: Aschehoug.
- Semningsen, I. (1978). *Norway to America: a history of the migration*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Senkman, L. (1984). *La Colonización judía: gente y sociedad*. Buenos Aires: Centro Editor de América Latina.
- Silva, H. A., Witter, J. S., & Santos, A. B. (Eds.). (1990). *Inmigración y estadísticas en el Cono Sur de América: Argentina, Brasil, Chile, Uruguay*. México, D. F.: Instituto Panamericano de Geografía e Historia.
- Silva Jr, A. L. d., Mauch, C. u., & Vasconcellos, N. (1994). *Os Alemães no sul do Brasil: cultura, etnicidade, história* (1a ed.). Canoas, RS: Editora da ULBRA.
- Sosialdepartementet. (1921). *Utvandringsstatistikk: Statistique de l'émigration Norges offisielle statistikk*. VII (Vol. 25). Kristiania.
- Stang, G. (1976). La emigración escandinava a la América latina, 1800–1940. *Jahrbuch für Geschichte Lateinamerikas*, 13, 293–330.
- Stang, G. (1993). Compañía Corocoro de Bolivia, 1873–1923: a Chilean copper-mining venture in Bolivia seen in the context of the contemporary development of the industry. *Iberoamericana: Nordic Journal of Latin American Studies/Revista Nórdica de Estudios Latinoamericanos*, 23(12), 3–38.
- Stenersen, H. (1999). *Det norske Cuba-eventyret: koloniserings-ideen som spilte fallitt*. Brandbu.
- Storm, O. J. (1892). *El río Pilcomayo y el Chaco Boreal: viajes y exploraciones*. Buenos Aires: Compañía Sud Americana de Billetes de Banco.
- Sundt, E. (1906). *Pampas og cordilleras: erindringer fra grænse-expeditionerne i Patagonia*. Christiania: Cammermeyer Boghandel.
- Sundt, E. (1941). *Amasonfloden: fra kildene til havet : med beretninger om flodens opdagelse og gjenopdagelse 1539-1541-1639*. [Oslo]: Cammermeyer.
- Sundt, E. (1942). *Patagonia på kryss og tvers*. [Oslo]: Cammermeyer.
- Sætereie, S. (2014). *Sjømenn på rømmen: En studie av norske sjøfolk som forlot sine skip 1862–1913*. (Master), University of Oslo. Retrieved from <http://hdl.handle.net/10852/40171>
- Sæther, S. A. (2013). *Fordrukne ofre, rasjonelle nyttemaksimerere eller skjulte migranter: rømte sjømenn fra Stavanger i Buenos Aires 1888*. Paper presented at the Sjøfolks liv og arbeid, Bergen maritime museum.

- Sæther, S. A. (2016a). Making Sense of a Minor Migrant Stream. In S. A. Sæther (Ed.), *Expectations Unfulfilled: Norwegian Migrants in Latin America, 1820–1940*. Leiden: Brill.
- Sæther, S. A. (Ed.) (2016b). *Expectations Unfulfilled: Norwegian migrants in Latin America, 1820–1940*. Leiden: Brill.
- Sæther, S. A., & Østrem, N. O. (2011). Norwegian emigration to Latin America: numbers, questions and methods. In N. O. Østrem & C. Folke Ax (Eds.), *Nordic Migration: Research Status, Perspectives and Challenges* (pp. 115–133). Stamsund: Orkana.
- Truzzi, O. (2005). *Sírios e libaneses: narrativas de história e cultura*. São Paulo: Companhia Editora Nacional.
- Tønnesen, J. N. (1951). Rømning 1850-1914 fra norske skip i fremmede havner. In A. Bugge & e. al (Eds.), *Den norske sjøfarts historie fra de eldste tider til vore dage* (Vol. II, pp. 148–166). Oslo: J. W. Cappelens forlag.
- Vollan, O. (1956). *Den norske klippfiskhandels historie*. Førde: Øens Forlag.
- Østrem, N. O. (2006). *Norsk utvandringshistorie*. Oslo: Samlaget.